КЕНЕШ КЫЗЫ АЙНУРА., МАМБЕТАЛИЕВА С.Ч.¹К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университети, Бишкек, Кыргыз Республикасы²Кыргызстан эл аралык Университети, Бишкек, Кыргыз Республикасы¹Бишкекский государственный университет им. К. Карасаева, Бишкек,

Кыргызская Республика

²Международный Университет Кыргызстана, Бишкек, Кыргызская Республика**KENESH KYZY AINURA., MAMBETALIEVA S. CH.**¹Bishkek State University, Bishkek, Kyrgyz Republic²International University of Kyrgyzstan, Bishkek, Kyrgyz Republic

akeneshkyzy@bhu.kg

satisfstyle@mail.ru

**КЫТАЙ ЖОМОКТОРУН КЫРГЫЗ ТИЛИНЕ КОТОРУУДАГЫ ЛЕКСИКАЛЫК
КАРАЖАТТАРДЫН КОТОРУЛУШУНУН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ****ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ЛЕКСИЧЕСКИХ СРЕДСТВ ПРИ ПЕРЕВОДЕ
КИТАЙСКИХ СКАЗОК НА КЫРГЫЗСКИЙ ЯЗЫК****PECULIARITIES OF OF LEXICAL MEANS TRANSLATION IN THE TRANSLATION IN
CHINESE FAIRY TALES INTO THE KYRGYZ LANGUAGE**

Бул макала кытай элинин жомокторун кыргыз тилине которуудагы белгилүү бир натыйжага жетүүгө багытталган ырааттуу аракеттин натыйжасы болду. Жомоктордо элдин оригиналдуулугу, маданияты, адеп-ахлагы жана үрп-адаттары, жашоо өзгөчөлүктөрү жана жашоо образы ачык чагылдырылган. Ошол эле учурда балдарга жаш кезинен сиңирүүчү жалпы адамзаттык баалуулуктар чагылдырылган. Жомоктун мазмунуна кызыккан окуучулардын чет тил үйрөнүүсүнө маанилүү роль ойнойт. Эгер балдар кызыкдар болсо, кыйынчылыктарды оңой эле жеңип, материалды жакшы өздөштүрүп, чет тилинде күчтүү сүйлөө жөндөмдөрүн өрчүтүшөт. Ушул себептен бул макаланын темасы өтө актуалдуу. Бул макаланын максаты - кытай жомокторунун котормосунун өзгөчөлүктөрүн сүрөттөө жана анын сапатын кантип жакшыртуу керектигин сунуштоо болуп саналат. Түпнуска текстти терең түшүнүү, ошондой эле кытай окумуштууларынын илимий адабияттарына таянуу, ага негизделген тыянактарды чыгарууга жана кытайлык фольклордук тексттер менен иштөө боюнча маанилүү сунуштарды берүүгө мүмкүндүк берет.

Өзөк сөздөр: лексикология; лексикалык анализ; кытай эл жомоктору; котормо; котормонун өзгөчөлүктөрү.

В данной статье рассматривается процесс перевода китайских народных сказок на кыргызский язык. Сказки ярко отражают самобытность, культуру, нравы и обычаи народа, образа жизни народа и их особенности быта. В то же время отражают общечеловеческие ценности, которые мы унаследовали с раннего возраста. Сказки также играют важную роль в изучении иностранных языков студентами. Если учащимся интересны сказки, они легко преодолевают трудности, усваивают материал и развивают сильные разговорные навыки на иностранном языке. По этой причине тема данной статьи является очень актуальной. Цель данной статьи - описать особенности перевода китайских сказок и подсказать, как улучшить его качество. Глубокое понимание исходного

текста, а также опора на научные источники китайских ученых позволяет делать на его основе выводы и давать важные рекомендации по работе с китайскими фольклорными текстами.

Ключевые слова: лексикология; лексический анализ; китайские народные сказки; перевод; особенности перевода.

This article examines the process of translating Chinese folk tales into the Kyrgyz language. Fairy tales vividly reflect the identity, culture, customs and customs of the people, the way of life of the people and their peculiarities of life. At the same time, fairy tales reflect the universal values that we inherited from an early age. Fairy tales also play an important role in the study of foreign languages by students who are interested in the content of the story. If students are interested in fairy tales, they easily overcome difficulties, master the material and develop strong speaking skills in a foreign language. For this reason, the topic of this article is very relevant. The purpose of this article is to describe the features of the translation of Chinese fairy tales and suggest how to improve its quality. A deep understanding of the original text, as well as reliance on the scientific sources of Chinese scientists, allows you to draw conclusions on its basis and make important recommendations for working with Chinese folklore texts.

Key words: *lexicology; lexical analysis; Chinese folk tales; transfer; translation features.*

Жомок- бул ата-бабалардан калган улуттук мурас болгондуктан, элдин каада-салтын, үрп-адатын чагылдырат. Кытай жомокторун кыргыз тилине которууда мазмуну да, формасы да жагынан төп келе тургандай түп нусканын бүтүндүгүн толугу менен башка тилдин каражаттары аркылуу кайра жаратуу милдеттерин жүзгө ашыруу биздин негизги максаттардын бири болуп саналат. Бул максатты ишке ашыруу үчүн кытай жомокторунда берилген кытай маданиятын тереңирээк изилдеп чыгууга шарт түзүлдү.

Тил илиминде кайсы гана элдин тили болбосун, анын ичинде кыргыз жана кытай тилдеринин да лексикалык деңгээли эң маанилүү жана грамматикалык түзүлүштү сүрөттөөдө жана аныктоодо фундаменталдык ролду ойнойт. Кытай тилинин сөз жасоо тутумундагы доминанттык ыкма сөз жасоонун лексикалык ыкмасы болуп саналат. Л.В.Щербанын айтуусу боюнча лексика тилдин тирүү материясы. Ал ойдун объективдүү мазмуну үчүн кызмат кылат, б.а. заттарга ат коюу үчүн колдонулат. Бирок лексиканын дагы бир аныктамасы жакшы белгилүү. Лексика - белгилүү бир тутумду түзгөн, функциясы боюнча бири-бирине окшош сөздөрдүн жана бирикмелердин жыйындысы. Лексиканын ырааттуулугу анын бардык бирдиктери касиеттеринин негизинде белгилүү лексикалык ассоциацияларга (семантикалык талаалар, топтор, синонимдер, антонимикалык карама-каршылыктар, туунду моделдер) киргендигинен көрүнөт [13, 6-б.].

1959-жылы Б.М.Юнусалиевдин «Киргизская лексикология» деген эмгеги басылып чыгат. Бул кыргыз лексикологиясындагы алгачкы залкар фундаменталдуу изилдөө болуп саналат. Кыргыз лексикасын жыйноодо, изилдөөдө, сөздүк кылып басып чыгарууда, ага байланыштуу окуу китептери менен окуу куралдарын түзүүдө: В.В.Радлов, К.К.Юдахин, Б.М.Юнусалиев, Б.Ө.Орузбаева, К.Карасаев, Ж.Шүкүров, Ж.Мукамбаев, Д.Исаев, Ж.Осмонова, Ж.Мамытов, З.Кулумбаева, К.Сейдакматов, К.Конкобаев, С.Сыдыков, Ш.Жапаров жана башкалар бир топ эмгек сиңиришкен [9, 43-б.].

Кытай окумуштууларынын ичинен кытай тилинин лексикологиясын алгачкылардан болуп Сунь Чансюй изилдеген. Изилдөөсүнүн жыйынтыгы катары анын “Кытай тилинин сөздүгү” [4] 1956-жылы жарык көргөн, андан соң Жэнь Сюэяндын “Кытай сөзүнүн жаралышы” [5] аттуу китеби 1981-жылы басылып чыккан. 2017- жылы Кытай окумуштуусу Гы Беньюнун «Азыркы кытай тилинин лексикологиясы» [8] деген эмгеги жарык көргөн. Анын изилдөөсүнө таянып, кытай жомокторун кыргыз тилине которуудагы лексикалык каражаттарынын өзгөчөлүктөрүн карап чыктык. Сөз курамы методу менен түзүлгөн сөздөрдү, алардын компоненттеринин ортосунда болгон байланыш түрүнө жараша, эки чоң

топко бөлүүгө болот: тең курамдык байланыштагы татаал сөздөр жана багыныңкы байланыштагы татаал сөздөр:

(1) **Тең байланыштагы татаал сөздөр.** Бул татаал сөздөрдүн ортосунда эркин байланыш болот, бир бөлүгү экинчисине көз каранды эмес, эки бөлүгү тең бирдей семантикалык мааниге ээ. Тең байланыштагы татаал сөздөр үч түрдү камтыйт: кошмо түрү, маанилеш таатал сөздөр жана карама-каршы татаал сөздөр.

а. Кош түрү. Берилген сөз жасоо түрүндө лексикалык бирдиктер эки башка белгини (сапатты, иш-аракетти) билдирүүчү эки же бир нече муундуу морфемаларын бириктирүү аркылуу пайда болот. Мисалы, кытай элинин белгилүү “Цан Цзэ” уламышынан үзүндү:

Кытай тилинде	Кыргыз тилинде
仓颉日思夜想,到处观察,看尽了天上星宿的分布情况、地上山川脉络的样子、鸟兽虫鱼的痕迹、草木器具的形状,描摹绘写,造出种种不同的符号,并且定下了每个符号所代表的意义.	Цан Цзе ааламдын жана табияттын касиеттери: жылдыздардын жайгашышы, дарыялардын, тоолордун жана түздүктөрдүн орун алышы, канаттуулардын, жырткыч айбандардын, курт-кумурскалардын, жана балыктардын жүрүш-турушу, өсүмдүктөрдүн формасы жана үйдөгү буюмдар жөнүндө ой жүгүртөт. Өз алдынча байкоолордун негизинде ар кандай символдорду сүрөттөп , алардын ар бирине ар кандай маанилерди берип чыккан.
描摹/v=描/v+摹/v	Баяндоо/v+көчүрүү/v=сүрөттөө/v

描摹– этиши кытай тилинен «сүрөттөө» деп которулат, 描 – “баяндоо”, 摹 – “көчүрүү” компоненттеринен турат. 描摹 сөзүнүн мааниси 描 менен 写 айкалышын билдирет, бирок анын ички түзүлүшү композициялык принципке туура келбейт жана сегментация (бөлүп кароо) жүргүзүлүшү кажет эмес.

Мао Дундун “Колдун окуясы” чыгармасынан үзүндү:

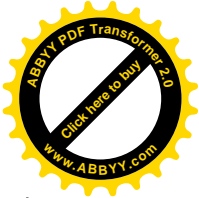
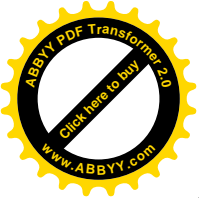
Кытай тилинде	Кыргыз тилинде
况且, 您来一趟不容易, 总得清出个 <u>眉目</u> 。	Мындан ары, бул жакка кайтуу сиз үчүн оңой эмес болот. Бул жөнүндө түз <u>көз карашта</u> болушуңуз керек.
眉/ n+目 / n=眉目 / n	Каш+көз= көз караш

Мааниси: каш жана көз - нерселердин маанилүүлүгүн, изин табуу же уюштуруу деп түшүндүрүлүп метафора катары колдонулат.

Зат атооч 眉目 сырткы көрүнүш деп которулуп, 眉- каш жана 目- көз морфемалык муундарынан түзүлгөн. |眉目| ≠ |眉|+|目|. Жогорудагыдай типтеги сөздөр 宽大 / a, 描写 / v, 眉目 / n деп белгиленет.

б. Маанилеш татаал сөздөр. Ушул типтеги татаал сөздөр мааниси жагынан окшош келген эки муундуу морфемалардан турат. Алар эки башка нерсени же эки башка касиетти (сапаттарды же иш-аракеттерди) билдирет. Ушул сөздөрдү түзгөн морфемалар бири-бирин толуктап бир лексикалык мааниге ээ болушат. Мисалы: кытай элинин «Айдагы Чан Э жөнүндө миф» чыгармасынан үзүндү:

Кытай тилинде	Кыргыз тилинде
后羿惊奇的发现, 今晚的月亮格外皎洁 <u>明亮</u> , 而且有个微微晃动的身影酷似嫦娥。	Хоу И асмандагы айдын башка күндөн айырмаланып укмуштай <u>жаркырап</u> турганына таң калып, айдын ичиндеги сөлөкөт Чан Эге окшош экенин да байкады.
明亮/a.=明/a.+亮/a.	жаркыраган

明亮 сөзүндөгү эки компонент тең жарык, жаркыраган деп которулат, 明 менен 亮 жупташып келип бир гана лексикалык мааниге ээ болгон.

Кытай элинин «Хоу И жөнүндө миф» жана «Чабан менен тигүүчү» мифтеринде 幸福 деген сөздүн колдонулушун карасак:

Кытай тилинде	Кыргыз тилинде
天地万物一片欣欣向荣的的景象。人们在大地上生活得非常幸福和睦，日出而耕，日落而息，生活过得既美满又幸福。	Жер жүзүндө жашаган адамдардын жашоосу бакытка бөлөнүп, таң атаары менен талыкпастан талаада эмгектенишип, күн баткан учурда жаратылыштын сулуугуна суктанып, эч кабатырсыз тынч жашоо сүрүп келишкен.
从此，男耕女织，生下一儿一女，过上了幸福美满的生活	Ошол күндөн тартып, чабан менен тигүүчү уул-кыздуу болушуп, бактылуу өмүр сүрүшкөн
幸福/n=幸/n+福/n	Бакыт-таалай

幸福 сөзүн 幸 жана 福 деген эки компонент түзөт, турамындагы эки сөз тең өз алдынча колдонула алат жана “бакубат”, “бакыт” деп которулат.

Ушул эле түрдөгү сөздөргө дагы мисал келтире турган болсо: 寒冷 (суук), мында 寒 жана 冷 деген сөздөр да суук дегенди билдирет; 依靠 (таянуу), мында 依 (ылайык) жана 靠 (көз каранды) болуп которулат. Сиздер көрүп тургандай берилген түгөйлөрү өз ара бири-бирине синоним маанилерде келет жана бардыгы өз алдынча лексикалык мааниге ээ. Демек, мындай типтеги сөздөр композициялык принципке дал келбейт жана биригип чогуу каралып 树木 / n, 寒冷 / a, 依靠 / v деп белгиленет.

в. Карама-каршы татаал сөздөр.

Бул түрдөгү татаал сөздөрдүн лексикалык бирдиктери өз ара бири-бирине антоним маанилерде келип, байланышта турган эки муундун айкалышынын натыйжасында жаралат. Сөздү түзгөн антонимдердин айкалышы алардын маанилеринин жалпылануусуна жана түзүүчү морфемалардын семантикалык трансформациясына алып келет: башка маанидеги сөз пайда болот, башка текке же башка сөз түркүмүндөгү татаал сөз жаралат.

Карама-каршы татаал сөздөрдүн катарындагы сөзү «Хоу И жөнүндө миф», «Сегиз өлбөс периштелер дарыяны кантип кечип өтүшкөндүгү жөнүндө жомок» жана жомокторун которуудагы мисалдардан келтирсек:

Кытай тилинде	Кыргыз тилинде
十个太阳轮流当班，每天一换，秩序井然，天地万物一片欣欣向荣的的景象。	Күнүгө он күндүн бирөөсү милдеттүү түрдө алмашып асманга көтөрүлгөндө айланадагы жаратылыш кооз болуп жашылданып, кооз гүлдөр жайнап, жашоо өз нугунда улана берет.
八仙一到，只见霞光普照，天地一片灿烂。这正是历经风雨，才见彩虹。	Сегиз Өлбөс периштелер көздөгөн жерине жетишкенде, күн да чакчайып жаркырап нурун төгөт, “Катуу бороон жана шамалдан кийин, чыныгы асан үсөндү көрө аласын”- деп мына ушуну айт.
天地/n.=天/n.+地/n.	Дүйнө (аалам, айлана)/зат атооч+ман/зат атооч+жер/зат атооч

(2) Багыныңкы байланыштагы татаал сөздөр. Багыныңкы байланышта грамматикалык жактан байланышкан ар түрдүү компоненттердин бири грамматикалык жактан көзкаранды эмес, өз алдынча турса, экинчи компоненти - багыныңкы түгөйү мааниси жана грамматикалык табияты жагынан биринчи компонентке көзкаранды мүнөздө болот. Багыныңкы компоненттин көзкарандылыгы, негизинен, маанилик-грамматикалык белгилер аркылуу туюндурулат. Багыныңкы байланыш- бул семантикалык жана функционалдык-синтаксистик жактан бирдей эмес муундардын айкалышы. Баш ийген байланыштагы татаал сөздөр төрт негизги типти түзөт: аныктоочу, толуктоочтук, жыйынтыктоочу жана баяндоочтук.

а. Аныктоочтук түрдөгү татаал сөздөр. Мындай татаал сөздөрдүн биринчиси экинчисинаныктап түшүндүрүп турат. Кытай тилинде татаал сөздөрдүн аныктоочу түрү эн арбын колдонулган моделдердин бири болуп саналат, аны кээде атрибутивдик модель деп да аташат.

Мисалы: 善心 (кайрымдуулук, боорукердик), мында 善 (боорукер) жана 心 (жан, сезим, жүрөк), 雄心 (амбиция, намыскөйлүк) 雄(эркектик)·心(жан, сезим, жүрөк) ; 花盆 (гүл идиш) = 花 (гүл) + 盆 (идиш). Бул татаал сөздөрдө экинчи бөлүгү затты билдирет, ал эми биринчиси заттын сапаттык атрибутун белгилөө катары кызмат кылат. Ушул типтеги сөздөр композициялык принципке туура келет жана аларды 善 / a 心 / n, 花 / n 盆 / n деп бөлүү керек.

8. «Күндү кубалаган Куа Фу жөнүндө мифтеги» үзүндүдөн 雄心 сөзүнүн которулушун мисал катары карайбыз:

Кытай тилинде	Кыргыз тилине котормосу
太阳刚刚从海上升起，夸父告别族人，怀着雄心壮志，从东海边上向着太阳升起的方向，迈开大步追去。	Күн жаңыдан Чыгыш деңизинен чыгып келе жатканда Куа Фу элдер менен коштошуп, күнгө багыт алып, шамал сындуу чечкиндүү кадамын кенен таштап чуркайт.
雄心/a=善/a·心/n	雄心/сын атооч=善/сын атооч·心/зат атооч

б. Толуктоочтук түрдөгү татаал сөздөр. Туунду сөздүн бөлүктөрүнүн биринчи компоненти иш-аракетти, ал эми экинчиси объектини билдирет. Мисалы: 动身 (жолго чыгуу) сөзү 动 (кыймылдоо) жана 身 (дене) сөздөрүнөн турат; 出版 (чыгаруу) = 出 (чыгаруу) + 版 (кайра басуу). Ушул типтеги сөздүн ички түзүлүшү композициялык принципке дал келбейт жана мындай сөздөр 动身 / v, 出版 / v деп белгиленет.

в. Жыйынтыктоочу (корутундулуу) түрдөгү татаал сөздөр. Татаал сөздөгү биринчи морфема иш-аракетти, экинчиси - бул иш-аракеттердин натыйжасын көргөзөт. Мисалы: 扩大 (чоңойтуу (өлчөм))=扩 (кеңейтүү), 大 (чоң); 吃饱 (ток болуу)=吃 (жегиле), 饱 (ток). Ушул муундардын кошулушунан келип чыккан мындай типтеги сөздөр композициялык принципке туура келбейт, башкача айтканда |扩大| ≠ |扩|·|大|, |吃饱| ≠ |吃|·|饱|, 扩大 / v, 吃饱 / v. Деп белгиленет.

г. Баяндоочтук түрдөгү татаал сөздөр. Мындай түрдөгү татаал сөздөрдүн компоненттери зат+заттын белгисин, өзгөчөлүгүн айкалышы менен ишке ашырылат. Ошентип сөздүн бөлүктөрү предметтик-предикативдик байланышта болот. Мисалы: 头 (баш)

+ 疼 (оору)= 头疼(баш оору). Мындай типтеги сөздөр зат атооч+этиш схемасынын натыйжасында пайда болот. Демек, |头疼|=|头|·|疼|, 头 / n 疼 / v деп белгиленет.

Улуттар аралык мамилелерди түзүү үчүн тил үйрөнүү зарыл. Чет тилди жана чет элдик маданиятты өздөштүрүү көп учурда чоң кыйынчылыктар менен коштолот. Биз ал кыйынчылыктарды аныктаган фактылардын аз гана бөлүгүнө токтолдук. Этностор аралык адаптация процесстерин оптималдаштыруу лингвистикалык тутумдардын баардык денгээлдериндеги баарлашууга тоскоол болгон факторлорду деталдуу классификациялоону жана аларды чет тилдерди окутууда эске алууну талап кылат. Азыркы замандын талабына ылайык эки тилдин лексикалык каражаттарын которулушунун өзгөчөлүктөрүн изилдөө материалдары кытай тилин үйрөнүүчүлөргө жакшы материал катары колдонула алат.

Адабияттардын тизмеси

1. Кыргыз тилинин жазма грамматикасы. Азыркы кыргыз адабий тили [Текст]. – Б.: «Аврсия Пресс», 2015. – 704 б.
2. Абдувалиев И. Кыргыз тили [Текст] / И.Абдувалиев. – Б.: 2003.
3. Ву Сина, 2017; Ян Суминг, Чжао Ин, 2019.
4. 孙常叙. 汉语词汇, 长春, 1956年
5. 任学良. 汉语造词法, 北京, 1981年
6. Горелов В.И. Теоретическая грамматика китайского языка [Текст] / В.И.Горелов. - М.: Просвещение, 1989. - 288 с.
7. Горелов В.И. Лексикология китайского языка [Текст] / В.И.Горелов. - М.: Просвещение, 1984. - 216 с.
8. 葛本蓂/ Ge Benyi. 2017. Modern Chinese Lexicology. London and New York, Routledge, 231 p.
9. Жапаров Ш. Азыркы кыргыз тилинин лексикологиясы жана лексикографиясы [Текст] / Ш.Жапаров, Т.Сыдыкова. –Б.: 2013.
10. Караева З.К. Перевод и семиотика [Текст] / З.К.Караева. – Б.: 2006.
11. 李仕春. – Пекин: Изд-во общественных наук КНР, 2013. – 263 с. (на кит. яз.)
李仕春. 向东盟十国的对外汉语词汇教学研究. 北京:中国社会科学出版社. 2013年. 263页.
12. Мамбеталиева С.Ч. Кытай маданияты кытай жомокторунда. II жана III курстун студенттери үчүн усулдук колдонмо [Текст] / С.Ч.Мамбеталиева. – Б.: 2019.
13. Семенас А.Л. Лексика китайского языка [Текст] / А.Л.Семенас. – М.: Восток– Запад, 2005. – 310 с.
14. Апаева С.Х. Кытай тилинин котормо тарыхынын өнүгүшүн талдоо [Электронный ресурс] / С.Х.Апаева, А.М.Токсоналиева // Вестник КГУСТА. – 2021. - №2(72). – с.194-198. - Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=46696907>
15. Караева З.К. Кытай жомокторунда сырдык сөздөрдүн пайдаланылышы жана алардын которулушу [Электронный ресурс] / З.К.Караева, С.Ч. Мамбеталиева // Вестник КГУСТА. – 2021. - №2(72). – с.199-204. – Режим доступа:

<https://elibrary.ru/item.asp?id=46696908>

16. Мамбеталиева С.Ч. Кытай жомокторун жана Ричард III трагедиясын кыргыз тилине которуудагы морфологиялык каражаттарды колдонуу өзгөчөлүктөрү / [Электронный ресурс] / С.Ч.Мамбеталиева, Н.А.Шабданалиев // Вестник КГУСТА. – 2021. - №2(72). – с.217-222. - Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=46696911>